

УДК 330.8 : 336.22

Голубка С. М. д.е.н., професор
Університет банківської справи
Чинчик А.А.

Харківський державний автомобільно-дорожній університет

СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ ГАЛИЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ

У статті досліджено систему оподаткування галицьких земель, підневільних Австро-Угорської імперії, періоду другої половини XIX століття. З метою комплексного розуміння тодішньої ситуації, вивчені найбільш важливі соціально-економічні трансформації досліджуваного періоду. Розкрито характер впливу даних трансформацій на систему оподаткування, який може проявлятися в вартісних, кількісних, процедурних і ціннісних змінах. Виділено декларовані принципи системи оподаткування австрійського уряду. Охарактеризовано особливості стягнення основних видів податків і звернено увагу на домінування непрямих їх видів.

Ключові слова: система оподаткування, галицькі землі, фіскальна політика австрійського уряду, історія податків, податкова система.

Holubka S., Chynchuk A.

GALICIAN TAX SYSTEM OF THE SECOND HALF OF THE CENTURY

Galician tax system of the second half of XIX century, had forced the Austro-Hungarian Empire, was investigated. For complex understanding of the contemporary situation, the most important social and economic transformations of research period were studied. The character of impact of these transformations on the tax system, which can be manifested in value, quantitative, procedural and axiological changes, were disclosed. The declared principles of the tax system of Austrian government were identified. Features of the penalty of fixed taxes were described and the domination of their indirect species was found.

Keywords: taxation, Galician land, fiscal policy of the Austrian government, the history of the tax, the tax system.

Голубка С.М., Чинчик А.А.

СИСТЕМА НАЛОГООБЛОЖЕННЯ ГАЛИЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА

В статье исследована система налогообложения галицких земель, подневольных Австро-Венгерской империи, периода второй половины XIX века. С целью комплексного понимания тогдашней ситуации, изучены наиболее важные социально-экономические трансформации исследуемого периода. Раскрыт характер влияния данных трансформаций на систему налогообложения, который может проявляться в стоимостных, количественных, процедурных и ценностных изменениях. Выделены декларируемые принципы системы налогообложения австрийского правительства. Охарактеризованы особенности взыскания основных видов налогов и обращено внимание на доминирование косвенных их видов.

Ключевые слова: система налогообложения, галицкие земли, фискальная политика австрийского правительства, история налогов, налоговая система.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Історія формування податкової системи в Україні така ж складна, як і становлення нашої держави. Незважаючи на різні історичні протиріччя, так чи інакше досвід минулих років підневільних різним імперіям українських територій теж визначає нинішню ситуацію в сфері оподаткування, детермінуючи характер впливу історичних, ціннісно-ментальних факторів. Формуючи в

історичній пам'яті сприйняття податків як необґрунтованого тягара, що стягується примусово без дотримання процедурних, толерантних вимог, як наповнювача центрального бюджету без відчуття вигод для самого населення унаслідок їх перерозподілу, податкова система до нині відзначається низьким рівнем суспільної довіри та спонукає до суб'єктивного перерозподілу податкових надходжень.

Вивчення історії податків на українських землях є дуже важливим напрямом сучасних досліджень у галузях знань економіки, фінансів, економічної географії, історії, державного управління і права. Завдяки цьому можна комплексно оцінити причини нинішніх деформацій системи оподаткування, які зумовлені впливом історичної пам'яті, а також виявити позитивний для сучасної економіки досвід, що за умов модернізації може стати дієвим способом вирішення численних недоліків податкової системи.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Тематику вивчення історії податків на українських землях розвивали такі українські вчені, як Р. Августин, А. Григорук, О. Гуржій, С. Злупко, Л. Коритко, Л. Литвин, В. Орлик, А. та І. Ткаченко, Ю. Тлуцак та ін. Фокус на період другої половини ХІХ століття є особливо актуальним у силу помітних перемін у способах організації господарювання і суспільного життя того часу. Підневільні галицькі землі є взірцем реакції на реформи з можливістю співставлення до теперішньої ситуації, коли вони вже входять до складу суверенної Української держави. Окрім того, розуміння податкової політики того часу чітко розкриває, що її реалізація чинила регресивний вплив, не надаючи можливості соціально-економічного розвитку галицьких територій. Як пише В. Орлик, податкова політика Віденського двору переслідувала, насамперед, фіскальну мету, а визискування селянства як основного суб'єкта оподаткування нерідко перевищувало його платоспроможність, породжуючи, як наслідок, податкові заборгованості [1, с. 83].

Цілі статті. Метою даної публікації є дослідження особливостей оподаткування галицьких земель, підневільних Австро-Угорській монархії періоду другої половини ХІХ століття. Цілями при цьому будуть наступні:

- охарактеризувати особливості розвитку фінансово-економічного середовища галицьких земель, підневільних Австро-Угорській монархії, упродовж ХІХ століття з позиції передумов і наслідків податкових реформ;
- виявити специфіку оподаткування галицьких земель у фокусі видової і територіальної диференціації;
- розкрити основні ризики тогочасної системи оподаткування для формування ціннісно-ментального сприйняття податків.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. ХІХ століття залишалось складним в історії галицьких земель. Головним методом мобілізації фінансів до державної казни в першій половині ХІХ столітті, як і в попередньому ХVІІІ столітті, було стягнення з населення прямих податків і різноманітних зборів, а зростання державних видатків постійно посилювало податковий тиск на нього [1, с. 83]. Друга половина ХІХ століття у податковому плані не ознаменувалась сприятливими трансформаціями, хоча супроводжувалась іншими важливими подіями, які слід розуміти і враховувати. Отож, вивчення системи податків на землях Галичини другої половини ХІХ століття вимагає цілісного розуміння тогочасної ситуації. Загальновідомо, що це період кардинальних перемін:

- по-перше, 1948 рік ознаменований скасуванням кріпацтва, яке спочатку хоч і мало проблемний характер, однак з поступовим укоріненням спричинило формування

абсолютно іншої системи відносин, орієнтованої на розвиток інституту власності, самозайнятості, людського потенціалу. Як пише С. Злупко, аграрні реформи 1848 року в Австрійській і 1861 року в Російській імперіях були здійснені в інтересах поміщиків, однак вони стали важливим етапом на шляху економічного розвитку України, яка від кріпосництва перейшла в епоху капіталістичного підприємництва [2, с. 235];

- по-друге, розпочався поступовий розвиток капіталістичного підприємництва, в тому числі заснованого на ідеї господарського патріотизму. Щодо цього пише Р. Августин: українські купці і промисловці Галичини, об'єднані ідеєю господарського патріотизму, підтримували матеріально й морально національну культуру й освіту, жертвуючи на це свої кошти та беручи безпосередньо активну участь у громадсько-культурному житті краю [3, с. 279]. Це був дуже важливий момент підтримки розвитку інтелектуально-бізнесової еліти краю, здатної впливати на управлінські рішення та утверджувати цінності самостійності, розвитку, реалізації прав людини;

- по-третє, розвивались товарно-грошові відносини, в тому числі з продажу землі селянам, що сприяло формуванню їх заможного класу. Якщо під час реформи 1848 року у деяких повітах Галичини селяни мали 12, 24 і 36 моргів землі, то наприкінці XIX століття – 40, 70, 80 і навіть 120 моргів; у гірських повітах були господарі, яким належало по 150-400 га полонин [2, с. 236];

- по-четверте, у веденні сільського господарства почали використовуватись машини, зросла схильність аграріїв до спеціалізації на одному чи декількох напрямках господарювання з метою підвищення продуктивності тваринництва і зростання обсягів збору врожаю. Як пише С. Злупко, протягом 1866-1880 років у Галичині кількість сільськогосподарських машин зросла на 50%;

- по-п'яте, у промисловості відбувся промисловий переворот з поширенням фабричного виробництва та бурхливим розвитком переробної промисловості (темпи зростання кількості підприємств до кінця XIX століття за 30 років становили 4,4 раз, а обсягів видобутку нафти – 6,5 раз);

- по-шосте, відбулось якісне покращення транспортних шляхів, особливо залізничного сполучення, довжина якого зросла в понад 50 разів, що не лише сприяло постачанню продукції, обслуговування промисловості і сільського господарства, але й дозволяло підтримувати зв'язки між населенням західних і східних областей України, розділеним різнодержавним підпорядкуванням;

- по-сьоме, була здійснена реформа кредитно-банківської системи зі створенням Акціонерного (1867 року), Селянського (1868 року) банків, мережі філій Австро-Угорського банку, що був емісійним, з одночасно зростаючим попитом населення на послуги лихварів (лихварські ставки кредитів були дуже високими, хоча в банківських установах лише трохи нижчі); деформації системи фінансово-кредитних відносин стимулювали поширення парцеляції (продажу частинами) маєтків, здачу поміщицьких земель в оренду (майже 30% земель), що, однак, не стало стимулятором для розвитку кредитних відносин [4, с. 76];

- по-восьме, незадовільні умови господарювання та часті порушення людських прав стимулювали розвиток кооперативного руху – в першу чергу з метою здійснення запозичень; таким чином, створювались українські кредитні спілки як вияв самоорганізації та патріотичних прагнень допомоги співвітчизникам.

Загальний характер впливу даних процесів на систему оподаткування відображено на рис. 1. Його можна розділити за різними аспектами (важливо додати, що аспекти впливу виділені умовно, фактично кожна з трансформацій тогочасної системи чинила вплив на систему оподаткування в усіх виділених нами аспектах):

- вартісний аспект відображає сприятливі передумови зростання обсягів податкових платежів до бюджетів різних рівнів завдяки можливості більш продуктивної економічної діяльності, особливо в сільському господарстві; відомо, що галицькі землі були дуже бідними, особливо селянство, відтак обсяги податкових платежів були низькими, а скасування кріпацтва і розвиток інституту власності українського селянства давало шанси для їх збагачення, а, отже, можливості сплати встановлених податкових платежів;

- кількісний аспект відображає закономірність диференціації податкових платежів з актуалізацією нових для галицьких територій видів, особливо які стосувались стрімко розвиваючого того періоду фабричного виробництва, а також суб'єктів, які здійснювали свою діяльність у переробній промисловості; хоча тогочасні роботодавці не переобтяжували себе розмірами оплати праці представників робітничого класу (яскравим мистецьким підтвердженням ситуації того часу – твір Івана Франка «Борислав сміється»), проте податкові платежі до крайового бюджету вони були змушені відраховувати; кількісне покращення сплати податків, окрім того, обумовлювало значне покращення транспортної інфраструктури, що полегшувало бізнес-комунікації та спонукало іноземних капіталістів до інвестицій в економіку краю;

- процедурний аспект відображає розвиток банківського сектору та фінансово-кредитних відносин, що одночасно супроводжувався покращенням рівня фінансової грамотності населення, його доступу до різних послуг, поступовим удосконаленням умов сплати податків;

- ціннісний аспект доводить аксіологічно-ментальну значимість системи оподаткування – з формуванням інтелектуально-бізнесової еліти, яка не лише спроможна сплачувати встановлені податкові ставки, але й впливати на політику центрального уряду, реагувати на її недоліки та суб'єктивізм.

Зважаючи на викладені передумови економічного розвитку, галицькі землі не мали змоги прогресувати достатнім чином. Як пише С. Злупко, промисловість західноукраїнських земель не витримувала конкуренції з провідними австрійськими провінціями, гніту податкової і митної політики центрального уряду [2, с. 241]. Податкова політика розглядалась як один з потужних деструктивів розвитку галицьких земель, що ускладнювала їх прогресивні трансформації у порівнянні до інших територій. Аналогічні обґрунтування знаходимо в працях В. Навроцького, який, будучи сучасником тих подій і характеризуючи податкове законодавство й фінансову систему Австро-Угорщини, довів, що фіскальна політика уряду нищить економіку. Учений гостро критикував проект урядової реформи домового податку 1875 року, яка передбачала заміну так званого чиншово-класового податку новим, узагальненим [5]. На катастрофічний стан галицьких земель вказував І. Франко, розглядаючи податки як засіб фактичної руйнації будь-яких імпульсів розвитку вже на початкових етапах. Вчений писав, що хоча на частку Галичини припадає 26% території і 27% населення всієї Австро-Угорської імперії, однак частка податкових платежів становить лише 9,6% [6, с. 255].

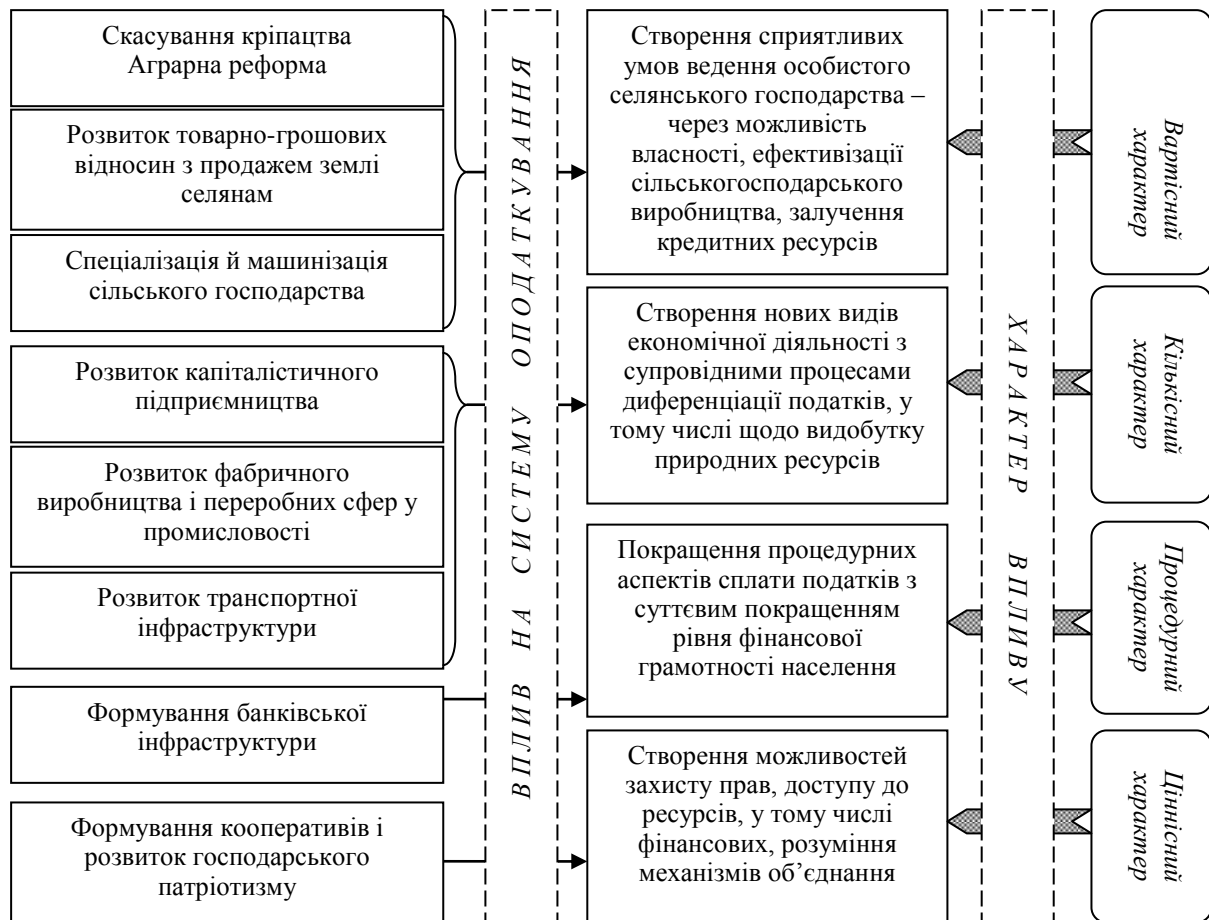

Рис. 1. Розвиток системи оподаткування Австро-Угорської монархії і Галичини другої половини XIX століття в контексті загальних фінансово-економічних трансформацій*

* Розроблено автором

Хоча, з одного боку, Галичина була підневільною територією та мала обмежені можливості і суб'єктивне відношення з боку австро-угорської влади, XIX століття ознаменоване поступовим упровадженням принципів всезагальності та соціальності оподаткування. Стала актуальною ідея не стільки примусу, як обов'язку сплати податків, яка в сучасних розвинених суспільствах є основою в побудові системи оподаткування. Важливо також додати, що галицькі землі порівняно з підневільними Російській імперії іншими українськими територіями попадали під менший податковий тиск, хоча й вважається, що австрійський уряд обкладав території непомірними земельними податками і підтримував фіскальні монополії. Важко навіть уявити тоді, яка фінансово-економічна ситуація спостерігалась на решті українських земель.

Податкова політика Австро-Угорської імперії, незважаючи на деструктивні суб'єктивізму як класового, так і територіального плану, реалізувалась згідно визначених принципів – неприпустимості подвійного оподаткування (хоча в реальності вона спостерігалась, про що буде йти мова нижче); взаємної узгодженості оподаткування бізнесу на австрійській і угорських частинах монархії; оподаткування філій так само, як і головних компаній; додаткового оподаткування складів фабрик та

ін. Розмір податків розраховували податкові органи на підставі даних про доходи; несплата податків тягла за собою примусове стягнення недоїмок та сплату екзекуцій – військову екзекуцію, продаж на аукціоні рухомого майна боржників і конфіскацію грошей, а також продаж з молотка нерухомого майна боржників [7]. Для врегулювання податкових відносин було прийнято низку нормативних актів, основними з яких слід назвати Закон від 9.02.1850 року «Про обов’язкові платежі», дія якого припадала на досліджуваний період, та закон «Про прямі особисті податки» від 25.10.1896 року, який вступив в силу з 1 січня 1897 року, діяв до 1918 року і далі, поки не був замінений іншими законодавчими актами [8, с. 12-13].

Нові нормативні регламентування базувались на податкових новаціях першої половини XIX століття. Протягом даного періоду відбувалось значне реформування податкової системи Австрії, зокрема в 1817-1820 роках було удосконалено земельний податок, 1820 року вводився податок з будівель, а 1849 року – з доходів фізичних осіб (зазначені податки були основою австрійського прямого оподаткування); до речі, у Росії останній з’явився лише 1916 року; таким чином, фіскальна система Габсбурзької імперії була прогресивнішою за тогочасну російську [1, с. 84]. Одними з основних були податки на споживання. Оподаткування різних типів продукції мала свою специфіку. Для прикладу, починаючи з 1888 року встановлено вищий податок на дичину, ніж на м’ясну продукцію із свійських тварин: за теля одного року платилось лише 2,03 крони, тоді, як оленя того самого віку – 3,95 крон, за вівцю та барана – 0,78 крон, тоді як за козулю – 0,95 крон, за одного індики 0,16 крон, а за пару голубів – 0,21 крон, за одного дикого голуба – 0,21 крон, тоді як за пару свійських голубів – лише 0,053 крони, за одну дику курку – 0,06 крон, а за найбільші і добре вгодовані курки – лише 0,058 крони [9, с. 131].

Окрім податку на споживання, основну групу податків становили ґрунтовий (земельний), домовий, консумційний (акцизні товари), зарібковий (найманих працівників), доходівий (підприємництво), толераційний (окремі етнічні групи) та ін. Особливістю системи оподаткування Австрійської монархії було домінування непрямих податків над прямими (на противагу системі оподаткування Російської імперії).

Непосильний податковий тягар для жителів галицьких земель, особливо селян, що не відповідав їх реальному матеріальному статусу, був найбільш показовою характеристикою системи оподаткування того часу. Також вирізнялись інші деструктиви, що зберігаються і до нині у схожих формах. Уже тоді українське селянство страждало від подвійного оподаткування. Для прикладу, селяни мусіли сплачуючи не лише земельний, але й доходівий податок – з землі. До існуючого переліку податків вводилась практика індемнізації, що передбачала вимушену поміщикам сплату з боку селян у розмірі 20-кратної вартості їх повинностей, якби вони надалі перебували у статусі кріпака. Більшість селян не могли оплачувати такі суми. У результаті лише близько половини земель у ході реалізації аграрної реформи перейшли у дійсну власність селян на першому етапі. Іван Франко зазначав, що в Нижній Австрії платежі індемнізації й додаткові платежі до крайового фонду становили 25%, у Чехії – 31%, а в Галичині – 85% від наявних податків [10; 1, с. 85]. Деструктив тогочасної

податкової системи посилювала діяльність податкових ексекуторів, які змушені були діяти грубо, стягуючи податкові платежі з неплатоспроможного населення.

Зрозуміло, що тогочасна податкова система мала багато недосконалостей. З іншого боку, період другої половини XIX століття був необхідним у плані розуміння недоліків оподаткування та пріоритетів його удосконалення. Іван Франко, знаний дослідник гострих соціальних питань того часу, в тому числі системи податків, наголошував, що податкові закони захищають інтереси панівних верств; необхідно запровадити особисто-прибутковий податок, який би дав можливість витрушувати кишені багатіїв для загального добра, а також оподатковувати грошові й товарні біржі, підвищити податки на предмети розкоші тощо [11, с. 418].

Висновки. тогочасна система податків була доволі обтяжливою для населення Галичини, особливо селян. На прикладі рідного села Нагуєвичі Іван Франко 1881 року писав: «Податки у нас, Богу дякувати, ладні собі нівроку, і ледве чоловік з тяжкою бідною збудеться їх одного року – ого, вже секвестратор (особа, яка примусово збирає борги перед державою) іде брати фанти – бач, за другий рік вже належиться, а що нашим людям не легко приходитьсь їх складати, то осудить хоть би з того, що коли по року з'їхав секвестратор фантувати за перший квартал, то на звиш 350 платячих податок заплатило було всього 29. А найменша міра податку у нас (від халупника, котрий має тільки хату, без ніякого поля) враз з додатками виносить 3 ринських, а коли ще до того додати побираючий податок «від руки» 15 крейцерів і ексекутного 5%, то побачимо, що у нас найбідніший халупник платить річно трохи не 4 ринських податку, не говорячи вже о посереднім, який платить за сіль, тютюн та всяку потріб» [12; 1, с. 85]. З іншого боку, податкові зобов'язання населення були м'якшими, ніж на підневільних Російській імперії українських землях. Незважаючи на всі деструктиви, австрійський уряд проводив більш прогресивну політику для того часу. Реформи другої половини XIX століття, згадані в даній публікації, мали неоціненне значення для подальших прогресивних трансформацій. Податкова система досліджуваного періоду є взірцем «експлуатації» і «крайнього вибивання», натомість «стимулювання» і «регулювання». Для нинішньої податкової системи досвід оподаткування галицьких земель другої половини XIX століття має бути важливим з позиції неприпустимості подвійного оподаткування, суб'єктивного відношення населення, а також гальмування розвитку бізнесу і продуктивного сільськогосподарського господарювання. Подальші дослідження ретроспективи оподаткування галицьких земель мають охоплювати більш ширший часовий діапазон з критичним співставленням політики австрійської і російської влади та визначенням проблем історичної пам'яті, які сформувались під впливом тогочасних фіскальних регуляцій.

Список використаних джерел:

1. Орлик В. М. Селянство України в фіскальній політиці імперій Романових і Габсбургів / В. С. Орлик // Проблеми історії України XIX-XX століття. – Випуск 13. – К., 2007. – С. 83-86.
2. Злупко С. М. Економічна історія України : Навчальний посібник / С. М. Злупко. – К. : Знання, 2006. – 367 с.
3. Августин Р. Р. Економічний персоналізм як економічна підвалина формування національного середнього класу у Західній Україні міжвоєнного часу / Р. Р. Августин // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 33. – С. 278-285.
4. Ткаченко А. О. Створення і діяльність банківських установ на території України : економіко-правовий аспект (XVIII століття – початок 30-х років XX століття) / А. О. Ткаченко, І. В. Ткаченко. – Суми : видавництво «Ярославна», 2014. – 252 с.

5. Навроцький Володимир : Енциклопедія історії України : Інститут історії України НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://history.org.ua/index.php?termin=Navrotskyj_V
6. Романів Є. Іван Франко – письменник та економіст / Є. Романів // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2008. – № 624 (Менеджмент та підприємництво в Україні : етапи становлення і проблеми розвитку). – С. 254-257.
7. Коритко Л. Я. Регулювання оподаткування суб'єктів господарювання Австрії та Угорщини в другій половині XIX ст. / Л. Я. Коритко // Publishing house Education and Science s.r.o. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/26_SSN_2010/Economics/71272.doc.htm
8. Коритко Л. Я. Організаційно-правові засади діяльності суб'єктів господарювання східної Галичини та Буковини в складі Австро-Угорщини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Л. Я. Коритко. – Львів, 2010. – 19 с.
9. Проців О. Р. Державне регулювання торгівлі продукцією мисливства у Галичині середини XIX – початку XX ст. (на прикладі міста Львова) / О. Р. Проців // Ефективність державного управління. – 2012. – Вип. 33. – С. 127-133.
10. Франко І. Сила податкова Галичини / Іван Франко // Зібрання творів. – Т.44. – Кн. 1. – С. 139.
11. Кондратюк К. Іван Франко – публіцист / К. Кондратюк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – Вип. 21. – С. 417-423.
12. Франко І. Збір. тв. : У 50 т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986, Т. 45. – 574 с.